

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИ НАУЧЕН ЦЕНТЪР

ЦВЕТОМИРА СТОЯНОВА ДАНОВА

СЛОВАТА ЗА БОГОРОДИЦА ОТ ЙОАН ДАМАСКИН В БЪЛГАРСКАТА
СРЕДНОВЕКОВНА КНИЖНИНА

(по материали от южнославянски календарни сборници до XIV век)

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на
образователната и научна степен „доктор“

СОФИЯ

2014

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИ НАУЧЕН ЦЕНТЪР

ЦВЕТОМИРА СТОЯНОВА ДАНОВА

СЛОВАТА ЗА БОГОРОДИЦА ОТ ЙОАН ДАМАСКИН В БЪЛГАРСКАТА
СРЕДНОВЕКОВНА КНИЖНИНА

(по материали от южнославянски календарни сборници до XIV век)

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на
образователната и научна степен „доктор“

Научен ръководител:
проф. д-р Климентина Иванова

Рецензенти:
проф. дфн Вася Велинова
доц. д-р Татяна Илиева

Автори на становища:
проф. д-р Климентина Иванова
проф. дфн Искра Христова-Шомова
доц. д-р Ана Стойкова

СОФИЯ
2014

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на 3 юли 2014 г. на заседание на Научния съвет (ad hoc) на Кирило-Методиевския научен център при Българската академия на науките.

Дисертацията от 539 страници се състои от увод, четири глави, заключение, билингва издание на четирите славянски превода, две приложения, библиография (170 заглавия) и списък на използвани речници (16), на печатни издания на Свещеното Писание (3) и преписи на библейски книги (30), съкращения на ръкописи и средновековни текстове.

Материалите по защитата са на разположение в Заседателната зала на Кирило-Методиевския научен център, София, ул. „Московска“ № 13.

Откритото заседание за защита на дисертационния труд ще се проведе на 19.12.2014 г. от ..... в Кирило-Методиевския научен център при БАН, ул. „Московска“ № 13.

Увод	1
Глава I. Йоан Дамаскин и неговото риторично наследство в гръцката и в славянската книжнина	10
I. 1. Живот и творчество.....	11
I. 2. Риторическите произведения на Йоан Дамаскин.....	17
I. 2. 1. Характеристика на текстовете.....	19
I. 2. 2. Словата за Богородица от Йоан Дамаскин.....	23
I. 2. 2. 1. Словата за Успение Богородично.....	26
I. 2. 2. 2. Словото за Рождество Богородично.....	26
I. 3. Йоан Дамаскин в средновековната българска литература.....	28
I. 3. 1. Риторичното наследство на Йоан Дамаскин в средновековната българска литература.....	31
Глава II. Трето слово за Успение Богородично	35
II. 1. Археографски сведения.....	36
II. 2. Текстологическа характеристика на Цет50 и МСПЦ140.....	37
II. 3. Гръцки текст и мястото на старобългарския превод спрямо гръцката ръкописна традиция.....	55
II. 4. Наблюдения върху езиковите особености и техниката на превода.....	57
II. 5. Лексикална характеристика.....	66
II. 6. Библейски цитати в Трето слово за Успение Богородично.....	74
Изводи.....	77
Глава III. Първо слово за Успение Богородично	79
III. 1. Археографски сведения.....	80
III. 2. Текстологически анализ.....	82
III. 3. Характеристика на славянския превод на Първо слово за Успение Богородично спрямо гръцкия текст.....	97
III. 4. Мястото на славянския превод на Първо слово за Успение Богородично спрямо	

гръцката ръкописна традиция.....	100
III. 5. Наблюдения върху езиковите особености и техниката на превода.....	103
III. 6. Лексикална характеристика.....	113
III. 7. Библейски цитати в Първо слово за Успение Богородично.....	115
Изводи.....	131
Глава IV. Слово за Рождество Богородично.....	133
IV. 1. Слово за Рождество Богородично в превод А.....	134
IV. 1. 1. Археографски сведения.....	134
IV. 1. 2. Текстологически анализ.....	137
IV. 1. 3. Характеристика на Словото за Рождество Богородично в превод А спрямо гръцкия текст.....	144
IV. 1. 4. Мястото на Словото за Рождество Богородично в превод А спрямо гръцката ръкописна традиция.....	148
IV. 1. 5. Наблюдения върху езиковите особености и техниката на превода.....	153
IV. 1. 6. Лексикална характеристика.....	163
IV. 2. Слово за Рождество Богородично в превод Б.....	166
IV. 2. 1. Археографски сведения.....	166
IV. 2. 2. Текстологически анализ.....	168
IV. 2. 3. Характеристика на Словото за Рождество Богородично в превод Б спрямо гръцкия текст.....	175
IV. 2. 4. Мястото на Словото за Рождество Богородично в превод Б спрямо гръцката ръкописна традиция.....	202
IV. 2. 5. Наблюдения върху езиковите особености и техниката на превода.....	205
IV. 2. 6. Лексикална характеристика.....	217
IV. 3. Библейски цитати в Словото за Рождество Богородично.....	219
Изводи.....	235
Заклучение.....	238
Издание на текстовете.....	245
Трето слово за Успение Богородично.....	248
Първо слово за Успение Богородично.....	262
Слово за Рождество Богородично в превод А.....	300

Слово за Рождество Богородично в превод Б.....	331
Приложение 1	359
Славянско-гръцки словоуказател.....	362
Гръцко-славянски словоуказател.....	440
Приложение 2	
Лексикални разночетения между двата превода на Словото за Рождество Богородично.....	504
Библиография	518

Увод

В Увода се обосновава изборът на темата на дисертацията, отбелязват се в най-общ план проблемите, възникнали и поставени в проучването на конкретните преводни произведения, както и отправната точка на изследването, обединяваща четирите текста. Представени са целите на дисертацията и произтичащите от тях конкретни изследователски задачи, а също така структурата и принципите на дисертационния труд.

Изборът на темата на изследването се мотивира със значението на Йоан Дамаскин както за византийската, така и за славянската култура, със спецификата на неговите риторически произведения, със значимостта и актуалността на проблемите, свързани с личността на Божията майка.

Йоан Дамаскин е една от най-големите фигури на византийската култура. Творчеството му заема важно място в историята на средновековната теология, философия и литература. Богословието и философията на Йоан Дамаскин са оказали силно влияние върху духовното развитие както на християнския Изток, така и на християнския Запад. Риторическите и химнографските му произведения са блестящ образец за съчетаването на философско-богословската мисъл и поетичната дарба. Като своеобразен синтез на философско-богословски и поетичен талант, като образец на една поетизирана философия или обратното, философизирана литература, риторическото му наследство само по себе си заслужава изследване. В дисертацията избрах онези слова от Йоан Дамаскин, които са посветени на най-почитаната в християнството майка – на Богородица. Значимостта на нейната личност за средновековния (и не само) християнски свят е безспорна. Превърнала се в символ на самото православие, тя е неизчерпаем източник на вдъхновение, отправна точка и предмет на многобройни и разнообразни изследвания в различни области на византистиката, особено през последното десетилетие¹. Така от пресичането на темите за две емблематични за средновековния християнски свят личности – Божията майка и нейния неуморен певец и ритор – бе формулирано заглавието на дисертацията „Словата за Богородица от Йоан Дамаскин в българската средновековна книжнина (по материали от южнославянски календарни сборници до XIV век)“. Още един аргумент за избора на темата на дисертационния труд е фактът, че в славистиката риторическите произведения на Йоан

---

¹ Подробен преглед на изследванията в тази насока вж. у Cameron 2011: 1–5.

Дамаскин не са проучвани².

Славянските преводи на словата за Богородица от Йоан Дамаскин дават богат и разнороден материал за изследване, който представя почти целия спектър от проблеми, отнасящи се до изучаването на един средновековен текст – археографски, текстологически, езиковедски и литературни. Освен това, тъй като тези произведения са влезли в литературата ни чрез превода, срещу един автор с три произведения в средновековната българска книжнина имаме четирима *съавтори*, всеки от които със своята индивидуалност и стил, и четири отделни произведения, всяко от които със своя съдба и път. В изследването сложната картина от въпроси и проблеми е подчинена на една основна цел – проучването на теорията и практиката на превода.

Непосредствени обекти на дисертацията са неизследваните до този момент четири превода на: Първо слово за Успение Богородично, Трето слово за Успение Богородично и двата превода на Слово за Рождество Богородично от Йоан Дамаскин, разпространени в южнославянските календарни сборници.

Основните цели, които си поставя изследването, са следните:

1. Да се изследва рецепцията на риторическите произведения на Йоан Дамаскин, посветени на Богородица, влезли в средновековната българска литература, разпространението им в южнославянските календарни сборници, етапите в историята на текста на четирите превода и мястото им спрямо гръцката ръкописна традиция.
2. Да се извърши комплексен филологически анализ на четирите славянски превода. Въз основа на резултатите от този анализ (ако е възможно) да се направят изводи относно времето и мястото на възникването им и да се характеризират преводаческите принципи, които са следвали четиримата славянски преводачи.
3. Да се изготви билингва издание на четирите славянски превода по всички достъпни до момента южнославянски преписи. Към изданието да се приложат и славянско-гръцки и гръцко-славянски словоуказатели на всички пълнозначни лексеми.

Така формулирани целите поставят конкретни изследователски задачи – археографско проучване, текстологически анализ, сравняване на славянските преводи с гръцките оригинали, лингвистичен анализ, коментар на библейските цитати. Тези

---

² Изключение е статията на проф. Ив. Добрев, в която се прави лексикален анализ (кирилометодиевизми-преславизми) на старобългарския превод на Дамаскиновото слово за Изсъхналата смоковница от Успенския сборник (Старобългарските хомилии в Успенския сборник (Слово на Йоан Дамаскин о нсѣхъшнн смокъвънницѣ н о прѣтѣчн вноугрѣдѣ)). – В: Българистични изследвания. Първи българо-скандинавски симпозиум. София, 1981, с. 45-53).

изследователски задачи са залегнали в структурата на трите основни глави – II, III и IV. При последователното изпълнение на тези задачи чрез съчетаването на различни подходи – езиковедски, литературоведски, теологически, се прави опит преводният текст да се представи като пълнозначен текст на старата българска литература, чрез който средновековният българин става не просто *съпричастен* на християнството и на византийската цивилизация, а деен *съ-участник* в тях чрез *съ-творческия* акт на превода.

При проучването на текста на славянските преводи на словата от Йоан Дамаскин, посветени на Богородица, са привлечени следните източници: За гръцкия текст е използван петият том от критическото издание, изготвено от Б. Котер, който съдържа риторическите и агиографски прозведения на Йоан Дамаскин (Kotter 1988).

Подборът на славянските източници е извършен по труда на проф. Климентина Иванова *Bibliotheca hagiographica balcano-slavica* (нататък BHBS).

Обектът, целите и задачите на дисертацията обусловиха съчетаването на филологическия анализ с текстологическия, литературния и в известна степен – теологическия. Като цяло подходът е интердисциплинарен.

В Увода са дадени кратки бележки относно структурата и принципите на изследването. Целта е да се посочат общите и основни критерии за текстологичен, езиков и литературен анализ, на който е подложен всеки един от четирите славянски превода, както и научните трудове, от които са изведени тези критерии. Представени са възприетите в изследването обозначения за славянските преводи: за преславския превод на Трето слово за Успение Богородично – УБ 1/III, за превода от XIV в. на Първо слово за Успение Богородично – УБ 2/I, за славянските преводи на Словото за Рождество Богородично – РБ А и РБ Б. Уговорени са принципите при изследването на библейските цитати в преводните текстове, както и някои сигли и указания при цитиране и представяне на материала.

Глава I. Йоан Дамаскин и неговото риторично наследство в гръцката и в славянската книжнина

Глава I е кратък преглед на проблеми, свързани с личността на автора – Йоан Дамаскин, с неговото творчество и рецепцията му в българската средновековна книжнина, както и на проблеми, отнасящи се до култа към Божията майка и свързаната

с него книжовна продукция във византийската и в славянската литература. Отбелязва се, че посочените въпроси са разгледани съвсем накратко в дисертацията, тъй като нееднократно са били предмет на научни изследвания и са им посветени повече или по-малко, по-стари и/или по-нови научни разработки.

I. 1. Живот и творчество

Представени са изворите, свидетелстващи за живота на Йоан Дамаскин: *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae* от X в. (Delehaye 1902: 278–279), Арабското житие, създадено от монах Михаил през 1085 г. (Vacha 1912), Гръцкото житие (PG 94: coll. 429–489), т.нар. *Vita Marciana*, анонимно житие (Gordillo 1926: 45–103), Слово за Йоан Дамаскин от Константин Акрополит (PG 140: coll. 812–885), Житие от йерусалимския патриарх Йоан Меркуропулос (Παλαδόπουλος-Κεραμεύς 1897: 303–350) и още едно анонимно житие (Παλαδόπουλος-Κεραμεύς 1897: 271–302). Подчертава се, че те са определяни от изследователите като типични примери на агиографската литература, което предполага отсъствието на исторически факти в тях за сметка на типични за жанра на агиографията топоси (Sahas 1972: 32, 35; Louth 2002: 19).

Основните биографични моменти и произведения на Йоан Дамаскин са отбелязани с кратки бележки върху някои, свързани с тях, проблеми и хипотези.

I. 2. Риторическите произведения на Йоан Дамаскин

Отбелязва се, че в сравнение с философско-догматическите, полемическите и химнографските съчинения ораторските съчинения заемат сравнително малък дял от литературното наследство на Йоан Дамаскин – 10 автентични и 5 спорни произведения по том V от изданието на Б. Котер (Kotter 1988). За автентични са приети следните слова: „За изсъхналата смоковница“ (CPG 8058; Kotter 1988: 102–110), „За Велика събота“ (CPG 8059; Kotter 1988: 121–146), „Похвала за св. Варвара“ (BHG 217; CPG 8065; Kotter 1988: 256–278), „За Рождество Христово“ (BHG 1912; CPG, 8067; Kotter 1988: 324–348), „Похвала за св. Йоан Златоуст“ (BHG 879; CPG 8064; Kotter 1988: 359–370), „За Преображение Господне“ (BHG 1979; CPG 8057; Kotter 1988: 436–460); три слова за Успение Богородично (BHG 1114, 1097, 1089; CPG 8061–8063; Kotter 1988: 483–500, 516–540, 548–555), „Страдание на свмчк. Артемий“ (BHG 170–171c; CPG 8082; Kotter 1988: 202–245). Към спорните ораторски съчинения на Йоан Дамаскин са отнесени произведенията: Слово за св. Анастасия (BHG 38b; CPG 8068; Kotter 1988: 289–303), Слово за Рождество Богородично (BHG 1087; CPG 8060; Kotter 1988: 169–

182), Коментар върху пророк Илия (ВНГ 573; СРГ 8083; Kotter 1988: 406–418), Слово за Вход Господен в Йерусалим (СРГ 8046; Kotter 1988: 72–90), Слово за Сретение Господне (ВНГ 1953; СРГ 8066; Kotter 1988: 381–395).

I. 2. 1. Характеристика на текстовете

Риторическите произведения на Йоан Дамаскин заедно с химнографските му текстове в най-голяма степен разкриват личния му „авторски“ принос и са красноречивото свидетелство за неговия талант, съчетаващ езика на поезията и образите с езика на конвенционалната логика и изчистените понятия (Louth 2002: 223).

I. 2. 2. Словата за Богородица от Йоан Дамаскин

Основните причини за развитието на проповедта за Божията майка са въвеждането в литургичния календар на специални празнични дни в нейна чест и провъзгласяването ѝ за Богородица на събора в Ефес (431 г.). В параграфа вниманието се фокусира върху конкретни проблеми, свързани със словата за Успение Богородично (първо и трето) и Рождество Богородично.

I. 2. 2. 1. Словата за Успение Богородично

Дават се кратки сведения за възникването и установяването на празника Успение Богородично, маркират се най-значимите апокрифни и канонични византийски произведения за него, както и рецепцията им в южнославянските календарни сборници. Насочвам вниманието към трите слова, посветени на този празник от Йоан Дамаскин. Трите Дамаскинови слова за Успение Богородично съставят своеобразна биография на Божията майка – раждане, земен живот и успение. Основната тема в първото слово е Въплъщението, във връзка с което са представени събитията от живота на Дева Мария, предопределящи раждането на Сина Божи, както и пророчествата за него. Второто слово не е преведено на славянски. То е концентрирано върху самото Успение. В него е интерполирана т.нар. *Historia Euthymiaca* (18-а глава). Третото, най-краткото, слово изпълнява функцията на епилог. За автор на цикъла всички гръцки ръкописи единодушно назовават Йоан Дамаскин. Тройното число и общата принадлежност на словата се доказва от позоваването на двете предходни в третото слово, като към тези аргументи изследователите добавят и традиционното им подреждане в повечето ръкописи (Kotter 1988: 463). Тук и нататък – при всички останали слова, към отбелязаните от Б. Котер първи преводи – на арабски, арменски, грузински и латински,

давам сведения и за някои от съвременните преводи на трите слова за Успение Богородично.

I. 2. 2. 2. Словото за Рождество Богородично

Маркират се най-значимите апокрифни и канонични византийски текстове за Рождество Богородично, тяхната рецепция в южнославянските календарни сборници. Основният проблем, който се разисква във връзка с Дамаскиновото произведение, е за неговото авторство. Голяма част от гръцките ръкописи посочват като автор на словото Йоан Дамаскин. Не така еднозначно обаче е мнението на изследователи и издатели³. Б. Котер не счита Йоан Дамаскин за автор на това слово и не го издава като автентично. Други изследователи, като А. Лаут, не приемат безрезервно аргументите на Б. Котер (Louth 2002: 226). В дисертацията въпросът за авторството на словото за Рождество Богородично не се поставя. Аз обаче считам, че текстът му интерпретира Рождеството на Богородица именно в духа и стила на Йоан Дамаскин – своеобразен синтез на поетична възхвала и философско-богословска мисъл, намерила вдъхновение и обосновка в Свещеното Писание.

I. 3. Йоан Дамаскин в средновековната българска литература

Този параграф е посветен на рецепцията на творчеството на Йоан Дамаскин в средновековната българска литература. Отбелязани са преводите и техните издания. Представят се и произведения, приписвани на Йоан Дамаскин. Подчертава се, че химнографските творби на Йоан Дамаскин са преведени в състава на богослужебните книги и трябва да се разглеждат в контекста на тяхната история на славянска почва. Влиянието на Йоан Дамаскин върху старобългарското богослужение не се ограничава само с превода на богослужебните книги. Неговото поетическо творчество е подтик за подражание и за създаване на нови старобългарски творби в областта на химнографията – Канон за Рождество Христово на Константин Преславски (Попов 1997), ямбическия Канон за Богоявление (Попов 2005), Канон за Неделя Петдесетница (Попов 2006).

---

³ Преглед на мнения и аргументи вж. у Kotter 1988: 149.

I. 3. 1. Риторичното наследство на Йоан Дамаскин в средновековната българска литература

В този параграф е отделено специално внимание на риторическите съчинения на автора и тяхната рецепция в средновековната българска литература. В староизводните състави на южнославянските календарни сборници е регистрирано само едно произведение – Трето слово за Успение Богородично; в новоизводните състави: Слово за Рождество Богородично в два различни превода, Мъчение на Артемий, Слово за Рождество Христово, Слово за Преображение Господне и Първо слово за Успение Богородично⁴. Произведенията на Йоан Дамаскин за празници от триодния цикъл в южнославянските сборници са регистрирани само в новоизводни състави⁵: за Велики Понеделник в новоизводните състави се помества „Слово за изсърналата смоковница“, Слово за Велика Събота, за Събота Месопустна като четиво за първата неделя на Великия пост стои Слово казъжщее ѡ стѣхъ и ѹстнѣхъ нквнѣхъ, къ възсъкому христѣанїному. и къ црѣю Кѡнстантїна Кѡвалннѣ. и на възса еретнкы. В руската ръкописна традиция е регистрирано още едно произведение, свързано с името на Йоан Дамаскин – Слово за слизането на Светия Дух (Черторицкая 1994: 430), чийто гръцки текст не е идентифициран.

Глава II. Трето слово за Успение Богородично

II. 1. Археографски сведения

Старобългарският превод на Трето слово за Успение Богородично от Йоан Дамаскин се е съхранил само в два южнославянски ръкописа – от Цетинския манастир № 50 (нататък Цет50) и от Музея на Сръбската православна църква № 140 (нататък МСПЦ140). Цет50 е староизводен минеен панигирик с избрани слова и жития за цялата година и прибавки от триодния панигирик, от края на XIII в., рашки правопис. МСПЦ140 е конволют. Двете части на ръкописа са съставени в различно време. Първата част (л. 1–181) е от XVI в., писана по ресавски правопис. Съдържа слова от пасхалния цикъл и антилатински съчинения. Втората част на ръкописа, в която е поместен УБ 1/III, е от XIV в. (л. 182–277). Правописът е двуусов и двуеров, български. Включва

⁴ Археографски бележки за изброените произведения вж. в ВНБС.

⁵ Сведенията за преводите на слова на Йоан Дамаскин от триодния цикъл са ми предоставени от проф. Кл. Иванова. За ръкописите, в които те са поместени, вж. Иванова, Велковска 2014: 236–255.

творби за Богородични празници и за Господски празници, свързани с почитта към Богородица, т.нар. „Богородичник“.

II. 2. Текстологическа характеристика на Цет50 и МСПЦ140

Поместеният в Цет50, л. 39–40б, 48-48б, текст на УБ 1/III е непълен. Между лист 40б и 48 има голяма липса. Запазеният в Цет50 старобългарски превод обхваща цялата 1-ва и 2-ра глава на гръцкия текст, както и почти цялата 5-а глава. Текстът на УБ 1/III, поместен в МСПЦ140, л. 259–263, няма липси, но на места се чете трудно или въобще не се чете.

Текстологически анализ е направен както поотделно на всеки един от двата преписа на УБ 1/III, така и на двата съвместно. Изследването установи, че двата преписа представят един и същи старобългарски превод на УБ 1/III, но нямат пряка връзка помежду си и затова са определени като представители на две разклонения в традицията на старобългарския текст, оформили се след общия им старобългарски протограф. В хода на проучването са разгледани общите четения (липси, грешки, несъответствия) на Цет50 и МСПЦ140 спрямо гръцкия текст, за които се приема, че са принадлежали на един общ и за двата преписа на УБ 1/III протограф.

Текстологическият анализ на Цет50 показва, че запазената част на УБ 1/III в този препис представя един изключително близък до гръцкия текст старобългарски превод. Регистрираните различия между Цет50 и гръцкия текст са минимални, но те все пак дават информация за една дистанция – хронологическа и текстологическа – между Цет50 и протографа. Текстът на УБ 1/III в МСПЦ140 е запазен изцяло, но с доста грешки спрямо гръцкия текст. Въпреки това текстологическият анализ показва, макар и в малко варианти, че един пласт на текста в МСПЦ140 е по-близък до протографа, отколкото в Цет50.

При съпоставянето на двата преписа помежду им са регистрирани множество разночетения – морфологически и лексикални. Анализът на морфологическите разночетения отново показва, че Цет50 отразява съвсем точно гръцкия текст, а МСПЦ140 съдържа доста отклонения. Причините за тези отклонения са различни – преосмисляне на текста, натрупани в традицията на текста грешки и неточности, както и отразяването на различни развойни тенденции, настъпили в старобългарския език. Лексикалните разночетения между двата преписа на УБ 1/III не са много. Трудно е да се определи първичният вариант, поради липсата на повече славянски преписи. Все пак анализът показва, че част от лексикалните разночетения са настъпили в традицията на

МСПЦ140 – заменят се предимно лексеми, които са определяни като *hapa legomena*⁶ или са по-редки. Те вероятно са били отчитани от преписвачите като архаизми, регионализми и прочее.

II. 3. Гръцки текст и мястото на старобългарския превод спрямо гръцката ръкописна традиция

УБ 1/III се съдържа в 54 гръцки ръкописа (Kotter 1988: 542), които издателят Б. Котер в направената от него стема разделя на две основни групи – **a** и **z**. Текстологическото изследване установи, че гръцкият текст, от който е преведено на старобългарски УБ 1/III, трябва да се търси сред ръкописи от група **z**. Гръцката подложка на старобългарския превод, както установих, не споделя всички характеристики на група **z**, дадени в изданието на Б. Котер.

II. 4. Наблюдения върху езиковите особености и техниката на превода

В областта на морфо-синтаксиса може да се посочат следните особености на превода на УБ 1/III: пасивът се предава единствено чрез конструкция със *сж*; за императива 1л. мн.ч. се употребяват само синтетични форми; за миналите действителни причастия от IV спрежение с инфинитивна основа на *-нтн* е характерна формата на *-нвъ*; не е регистрирана постпозитивна употреба на показателните местоимения *тъ*, *съ*; примерите с двойствено число не са много и са при имена на природни двойки. При предаването на гръцкия родителен за притежание примерите с притежателни прилагателни в УБ 1/III са по-многобройни, докато примерите с форма за род.п. срещу родителен притежателен от гръцкия текст са далеч по-малко, а случаите на дателен за притежание при съществителни имена са по-скоро изключение. В старобългарския превод на УБ 1/III гръцките членувани причастия и членуваните именни конструкции се предават последователно само с *нже*-конструкции.

При превода на УБ 1/III като цяло се следва точно гръцкият словообразователен модел. В повечето случаи гръцките композита се предават в старобългарския превод съставка срещу съставка (*δρσοειδής* – *росовндънъ*, *εὐωδία* – *добровоиниѣ*, *χρυσόνηστος* – *златотъканъ* и др.). Случаите на описателен превод, както и преводът на гръцки

---

⁶ Освен в посочените тук речници, за намирането на съответните лексикални единици са използвани и други справочници. Пълния им списък вж. в библиографията към дисертацията.

композиата с прости старобългарски лексеми са малко (γενάρχης – роднаго начелника, δουλοπρεπῶς – њако рабн и др.). При превода на префигираните гръцки лексеми се предпочитат славянски съответствия, които съответстват на гръцкия словообразователен модел (ἀνάβασις – възхождение, διάβασις – прѣмнновение, εἰσέρχομαι – възннн, ἄβροχος – ннзмоуенъ, ἄναρχος – безначальнъ и др.). При предаването на гръцки лексеми, употребени повече от веднѣж, в старобългарския текст на УБ 1/III по-силно е застъпен преводът с постоянно съответствие на дадена гръцка дума (66,3%), отколкото с различни славянски синоними (33,7%).

Преводът УБ 1/III се характеризира със стремеж към точно предаване на формата на изходния текст – словоред, еквивалентни граматични категории, следване и възпроизвеждане на словообразователни и синтактични гръцки модели. Смесово точният превод се постига с внимателно подбрани синоними и контекстуален превод – свидетелство за образоваността, ерудицията и високата преводаческа компетентност на старобългарския книжовник. В изследването са приведени и дискутирани няколко примера в тази насока. По-голямата част от отбелязаните в УБ 1/III морфо-синтактични особености и преводачески решения са характерни за книжовната традиция в Източна България, в Преславското книжовно средище (вж. Грашева, Славова 2003: 320–321).

II. 5. Лексикална характеристика

Лексиката е разгледана и анализирана в съпоставка с лексиката на класическите старобългарски паметници от X–XI в. (нататък КСП), на старобългарски паметници, известни по късни преписи, както и с установените в научната литература кирило-методиевски и източнобългарски варианти при редактирането и превода на библейските книги в Преслав. Това се прави, за да се съпостави словният инвентар на УБ 1/III с тази основна старобългарска лексика и да се даде насока при евентуално идентифициране на преводач и/или преводачески център.

Сравнението на лексиката на УБ 1/III с рядко срещаните (до 5 словоупотребя) лексеми от КСП⁷ даде следните резултати: от всички тези 79 лексеми 67 са регистрирани в *Сунр* (84,8%), 37 от които само там (55%). Делът на другите паметници от КСП в сравнение със *Сунр* е значително по-малък: *Евх* 16 лексеми, *Мар* 8 лексеми, *Ас*

---

⁷ Анализът е направен върху материала от Старославянският словарь (по рукописям X–XI веков). Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. М., 1994 (СС). Възприети са и съкращенията на паметниците от това издание.

Ен Зогр 6 лексеми, *Клоц Син* 5 лексеми, *Сав Рил* 2 лексеми и *Хил* 1 лексема. Най-много съвпадения по отношение на лексиката УБ 1/III има със *Сунр*.

Анализът на лексемите, които не са регистрирани в КСП, показва една пъстра картина от обща лексика с различни ранни текстове, запазени в късни преписи, която не може да даде информация за по-специфична обвързаност на лексиката на УБ 1/III с някои от посочените текстове. Все пак може да се отбележи малко по-големият брой общи лексеми между УБ 1/III и *ХомМих* и *МД* – от общо 50 лексеми 14 са регистрирани в *ХомМих*, 13 в *МД*. За другите паметници данните са следните: 9 лексеми в *Мин1096*; 8 – в *ГрБог*, *Изб1073*, *Лест*; 7 – в *Бог*, *ПандАнт*; 4 – в *КлО*, *Мин1097*; 3 – в *ГАм*, *ЕфрКрм*, *НикПанд*, *Шест*; 2 – в *ЖТСтуд*, *КЙер*, *Изб1076*, *КозмИнд*, *ЕзF.I.461*; 1 – в *ЗБ*, *Златостр*, *ДПК*, *ЖКонст*, *ЙоМал*. Голяма част от тези паметници се свързва (със сигурност или предположително) с дейността на Преславското книжовно средище (вж. Грашева, Славова 2003: 315–316 и др.)

В УБ 1/III са регистрирани няколко *hарах legomena* – *богоснѣкъмъ* (θεοφεγγής), *жнвотоноснѣвъ* (ζωηφόρος), *росовндѣнъ* (δросοειδής), *пошѣптаннѣ* (ψιθύρισμα) и *оупѣхновеннѣ* (λώφησις).

При съпоставката на лексиката на разглеждания старобългарски превод с установените двойки кирило-методиевски – преславски варианти се установява, че преобладават преславските варианти (18 : 9).

В превода на УБ 1/III чуждите заемки са малко – *ангелъ*, *апостолъ*, *крннъ*, *мврѣ* и *тнмпанъ*.

II. 6. Библейски цитати в Трето слово за Успение Богородично

Точните библейски цитати в УБ 1/III, за разлика от многобройните библейски алюзии, са само пет – *Бит.* 3:19, *1Цар.* 2:30, *Пс.* 148:11, *Песен* 8:5 и *Лк.* 1:28. Анализът им показва, че освен цитата от *Песен* на песните, чийто текст е почти идентичен с два от преводите на тази библейска книга (*Методиевия* и *Тълковния* превод – по *Алексеев* 2002: 121), останалите четири библейски цитата в УБ 1/III показват лексикални различия с привлечените за сравнение преписи на съответните библейски книги. Вероятно библейските цитати в УБ 1/III са преведени наново заедно с текста на словото. Това е характерно за преводните съчинения, възникнали през X в. (*Милтенов* 2006: 146).

Изводи

Анализът на лексиката, на някои морфо-синтактични особености и преводачески решения дава основание преводът на УБ 1/III да се причисли към продукцията на Преславската школа. Най-голямо основание за това ни дават резултатите от лексикалния анализ, които убедително свързват лексиката на УБ 1/III с паметници, отнасяни към дейността на Преславското книжовно средище. В превода на УБ 1/III са представени различни и са реализирани в различна степен морфо-синтактични особености и преводачески похвати, определяни като характерни за Преславската школа.

Глава III. Първо слово за Успение Богородично

III. 1. Археографски сведения

Текстът на УБ 2/I е запазен в следните балкански славянски панигирици: РМ4/11, РМ4/8, РАН152, РАН305, Гилф56, ПБС281, УББ1, Драг791, МСПЦ106, ОЛДПФ421, Хил446, Хил649 и частично в ЗШб20. От тези 13 ръкописа четири остават извън изследването – РАН152, РАН305, ПБС281 и Драг791.

III. 2. Текстологически анализ

Преводът на УБ 2/I е добре представен в южнославянската ръкописна традиция. Текстологическите наблюдения върху УБ 2/I, основани на девет от общо тринадесет преписа, показват, че анализираният и съпоставеният преписи може да се разделят на две основни групи – **a** и **b**. Първата се състои от три преписа – РМ4/11, Хил446 и ЗШб20 (група **a**), а втората от останалите шест – РМ4/8, Гилф56, УББ1, МСПЦ106, ОЛДП F421 и Хил649 (група **b**).

Разликите между групите **a** и **b** са от текстово, лексикално и морфологическо естество. Текстовите разлики показват, че разночетенията от група **a** предават точно гръцкия текст по изданието на Б. Котер, а четенията от група **b** отразяват редакторска намеса. Екскерпирани са 43 лексикални разночетения между групите **a** и **b**. В случаите, при които гръцкият текст може да бъде коректив, отново вариантите от **a** показват точност спрямо изходния текст, а тези от **b** отклонения: εὐφημοῦμένος – благохвалнимъ (**a**) – хвалнимъ (**b**), ἀναβλαστάνω – прозълбати (**a**) – нзнтн (**b**), ἀποδέχομαι – възпринатн (**a**) – прѣдълрасѣднтн (**b**) и др. Извън тези примери, при които с помощта на гръцкия

текст по-лесно се установява посоката на тълкуване и редакция, при останалите лексикални различия между групите **a** и **b** това е по-трудно, напр.: *πάρεσις* – *многостн* (**a**) – *мноходнтн* (**b**), *ἀκατάληπτος* – *непостнжънъ* (**a**) – *непостнжнмъ* (**b**), *νόμος* – *законъ* (**a**) – *завѣтъ* (**b**), *χωρίον* – *село* – *селенне* и др. За част от тези различия може да се дадат някои наблюдения: стремеж към замяна на по-рядко разпространени лексеми или такива, които са *haraх legomena*, от група **a** с по-широко застъпени и познати думи в група **b**. От друга страна, в няколко случая се наблюдава и обратната тенденция – да се заменят някои широко разпространени лексеми от група **a** с такива от група **b**, които са по-редки. Въз основа на направените наблюдения върху различията между двете групи **a** и **b** се приема, че група **a**, която включва и най-ранния ръкопис, съдържащ УБ 2/1, представя текст, стоящ най-близо до протографа на словото. Четенията в **b** показват, че редакцията и останалите промени в текста не са направени чрез сверяване с гръцки текст.

Текстологическият анализ показва, че ръкописите, съставляващи група **a**, нямат пряка връзка помежду си, въпреки че възхождат към един общ текст, стоящ в началото на група **a**, и са много близки един с друг. За преписите от група **b** изследването установи твърде много индивидуални и много малко сродни четения между тях. Най-рано датираният ръкопис от група **b** е РМ4/8 – „Рилски (Владиславов) панигирик“ от XV в. (1479 г.). Въпреки това в него са регистрирани индивидуални четения, които не се намират в другите преписи от **b**, което показва, че РМ4/8 не е протограф на останалите преписи в групата. Материалът от малкото общи за някои от преписите на група **b** различия не е достатъчен, за да се направят изводи за подгрупи или сродство на преписите в рамките на групата.

III. 3. Характеристика на славянския превод на Първо слово за Успение Богородично спрямо гръцкия текст

Сравнението на славянския превод на УБ 2/1 с гръцкия текст от изданието на Б. Котер показва, че разликите между славянския и гръцкия текст са минимални. При анализа на славянския превод се установи изключително точното предаване на гръцкия текст от славянския книжовник. Затова предполагам, че повечето липси и добавки, при които славянският текст се различава от гръцкия, се дължат на различията в гръцкия текст, неотразени в изданието на Б. Котер.

III. 4. Мястото на славянския превод на Първо слово за Успение Богородично спрямо гръцката ръкописна традиция

УБ 2/1 се съдържа в 77 гръцки ръкописа (Kotter 1988: 473), които издателят Б. Котер в направената от него стема обособява в две основни групи – **a** и **z**. Съпоставката на УБ 2/1 с текст в изданието на Б. Котер установи, че извън наслова, всички останали общи места на славянския превод с различията от критическия апарат към гръцкия текст показват близостта му с ръкописите от група **z**. Въпреки свидетелствата в полза на група **z** славянският превод на УБ 2/1 не е напълно идентичен с ръкописите от **z**, посочени и използвани в изданието на гръцкия текст.

III. 5. Наблюдения върху езиковите особености и техниката на превода

В областта на морфо-синтаксиса може да се посочат следните особености на превода на УБ 2/1:

Изключително ограничени са аналитичните форми при предаването на гръцкия футур и пасив. Гръцкият футур се предава единствено със сегашно време, а гръцкият пасив се предава единствено с конструкция със *σα*. За гръцкия аорист се предпочитат аористни форми. Родителният притежателен от гръцкия текст в УБ 2/1 се предава както с притежателни прилагателни, така и с форма за род.п., като все пак случаите с родителен падеж се срещат по-често отколкото случаите с притежателни прилагателни. По отношение на употребата на дателен за притежание може да се каже, че случаите с дателен падеж са по-скоро изключения. Двойствено число се среща при имена на природни двойки. Членуваните именни конструкции, причастия и инфинитив се предават предимно с нжк-конструкции. При превод на УБ 2/1 се следва точното предаване на гръцкия словообразователен модел. В повечето случаи гръцките композита се предават в славянския превод съставка срещу съставка (*ἀπειρόγαμος* – ненскоусобрачънъ; *ἀρτοποιέω* – хлѣботворити; *αὐτεξούσιον* – самовласть; *ἰσχυρόφωνος* – късьногласънъ; *καρποφορέω* – плодѣносити; *μεγαλοπρέπεια* – велелѣпнѣ; *νομοθέτης* – законоположителъ; *τρίπληχς* – трѣнакътънъ; *φιλανθρωπία* – ѹловѣколюбнѣ и др.). Примерите със сложна гръцка лексема, предадена на славянски с проста лексема и с описателен превод, са единични (*πανάγιος, πάναγνος* – прѣсвятъ; *δωροφορέω* – даръ прѣносити; *αὐθωρός* – въ ѹдннъ ѹасъ). При превода на префигираните гръцки лексеми също се предпочитат славянски съответствия, които точно предават гръцкия

словообразователен модел (ἀθεράπευτος – ненцѣльнѣ; ἀγράμματος – бескннжнѣ; ἀποτίθημι – отъложити, положити; προγραφή – прописание; συγκατάβασις – съхождение; συνάναρχος – съвезначальнѣ и др.). Анализът показва, че при превода на префигурани гръцки лексеми с префигурани славянски трудно може да се говори за еднозначно обвързване на гръцките представки с определени славянски, освен при ἄ- (52 словоупотреби с не- и 16 с без-) и συν-, който се предава единствено със съ-. При предаването на гръцки лексеми, употребени повече от веднѣж, в славянския превод на УБ 2/1 по-силно е застъпен преводът с постоянно съответствие на дадена гръцка лексема (74,2%), отколкото преводът с различни синоними (25,8%).

Изследването установи, че концепцията на превода, възприета от преводача на УБ 2/1, е съблюдаването на максимална вярност спрямо гръцкия оригинал. Следва се гръцкият словоред, има стремеж към граматически паралелизъм както при категориите, така и при формите – напр. личните глаголни форми от гръцкия текст се предават с лични, неличните с нелични, степените за сравнение на прилагателните се съгласуват с гръцкия текст, възпроизвеждат се словообразователни и синтактични гръцки модели.

III. 6. Лексикална характеристика

Гръцките заемки в УБ 2/1 не са много, повечето са свързани с християнския понятиен апарат: адъ – ἄδης, ангелъ – ἄγγελος, апостолъ – ἀπόστολος, архангелъ – ἀρχάγγελος, кѣнрѣ – αἰθήρ, кнвотъ – κιβωτός, маньна – μάννα, мврѣ – μύρον, патрнархъ – πατριάρχης, талантъ – τάλαντον, трапеза – τράπεζα, ψалъмъ – ψαλμός и др. По отношение на лексикалното наследство на двете старобългарски школи в УБ 2/1 се установи, че преводачът не проявява определено предпочитание към някои от вариантите на двете старобългарски школи (20 кирило-методиевски, срещу 18 преславски варианти), а еднакво използва наследения от тях словен инвентар. Стремежът на преводача на УБ 2/1 да търси формално тъждество с гръцкия текст е причината за появата на повечето от регистрираните в словото *haph legomena*: благопрѣвѣитѣство (εὐμένεια), велкодаити (μεταδίδωμι) (sic!), всенетѣльнѣ (πανακήρατος), всенатѣльнѣ (όλολαμπής), луботрѣднѣ са (φιλοπονέω), непѣутьнѣ (ἀγέραστος), несъхраннѣльнѣ (ἀφύλακτος), прѣдъвѣнѣстн (προεισφέρω), прѣдъсѣказати (προδηλώω), прѣмннѣитнѣ (διάβασις), хлѣботворнѣ (ἀρτοποιέω), благохвалнѣ

(εὐφημούμενος), възпльщакмъ (σεσαρκωμένος), сѣкровьница (ταμιεῖον) и оуслаждєннє (θυμηδία).

III. 7. Библейски цитати в Първо слово за Успение Богородично

Точните библейски цитати в УБ 2/1 са 23 – Изх. 20:12; Пс. 13:3.2; Пс. 45:5–6; Пс. 64:5; Пс. 67:16, 17; Пс. 86:3; Пс. 115:6; Притч. 10:7; Пес. 1:3, 4; Пес. 2:1, 2; Пес. 6:10; Пес. 8:5; Мт. 1:21; Лк. 1:28; Лк. 1:29; Лк. 1:30; Лк. 1:34; Лк. 1:35; Лк. 1:38; Лк. 1:42; Рим. 11:33; Гал. 4:4 и Евр. 1:3. Анализът им показва, че в 21 от общо 23-те цитата преводът на УБ 2/1 съвпада със славянския превод на съответната библейска книга, отразен в по-голямата част от ръкописната ѝ традиция или само в част от преписите. От разгледания материал и направените наблюдения върху превода на библейските цитати в УБ 2/1 може да се каже, че славянският преводач в повечето случаи вероятно е разпознавал библейския текст, за което говорят многобройните съвпадения с него, и го е вземал предвид при превода. Материалът не е достатъчен за сигурни заключения относно принадлежност към определена текстова традиция на някоя от библейските книги, цитирани в УБ 2/1. Единствено за Псалтира и за Евангелието може да се отбележи, без да се правят категорични изводи, че там където преводачът не е следвал, най-общо казано, Кирило-Методиевия превод, засвидетелстван в повечето преписи, той е близък до текст, засвидетелстван в преписи, определяни като представители на атонската редакция на Псалтира и на Евангелието.

Изводи

Преводът на УБ 2/1 изцяло е издържан в преводаческите традиции и норми от XIV век. Отбелязаните характеристики на превода на УБ 2/1 напълно отговарят и се вписват в добре характеризираната преводаческа практика на атонските книжовници⁸. Преводаческата техника, както също например пълното сходство между превода на основните богословски понятия от атонските книжовници (Тасева, Йовчева 2006: 227) и УБ 2/1: οὐσία – сѣщство, ὁμοούσιος – ѣднносѣщньнъ, φύσις – ѣстество, ὑπερφύης – паѣ ѣстества, μὴ ὄν – несѣщнн, ἀίδιος – прнсьносѣщньнъ (Тасева, Йовчева 2006: 227), ὑπόστασις – съставъ (Йовчева 2005: 39), така и съвпаденията, макар и малко, при

⁸ Вж. Тасева 2005; Тасева-Йовчева 2006 и анализите в двата сборника върху преводите от XIV век (Тасева и др. 2004; Тасева и др. 2006).

превода на библейските цитати с някои представители на атонската редакция на Псалтира, Евангелието и Апостола дават основание на този етап преводът на УБ 2/1 да бъде причислен към книжовната продукция на атонските книжовници.

Глава IV. Слово за Рождество Богородично

IV. 1. Слово за Рождество Богородично в превод А

IV. 1. 1. Археографски сведения

Текстът на РБ А е запазен в следните балкански славянски панигирици: Зогр107, Пог873, РАН302, ЦИАИ182, Драг700, РМ4/5, РАН301, Гилф56, ЗПМХ72, Пл104, УББ1, МСПЦ139, Враца4, Рс59, РАН151, Хил649, Хил489 и Хил496. От тези 18 ръкописа три остават извън настоящото изследване – РАН301, ЗПМХ72 и РАН151.

IV. 1. 2. Текстологически анализ

Текстологическите наблюдения върху РБ А, които се основават на петнадесет от известните общо осемнадесет преписа на словото, показват, че всички преписи представят, без съществени промени, един и същ текст на славянския превод на Словото за Рождество Богородично от Йоан Дамаскин. За текстовата традиция на РБ А са характерни множеството индивидуални разночетения в отделните преписи, върху които трудно може да се изгради по-ясна представа за разпространението на РБ А в южнославянската книжнина.

Въз основа на малкото ексцерпирани общи разночетения, макар и много условно, преписите може да се обособят в две групи – **а** и **б**. Група **а** включва ръкописите Зогр107, Пог873, РАН302, ЦИАИ182, Драг700, Гилф56 и Рс59, а група **б** – РМ4/5, Пл104, УББ1, МСПЦ139, Враца4, Хил649, Хил489 и Хил496. В група **а** са двата най-ранни преписа на РБ А – Зогр107 (български по произход) и Пог873 (сръбски по произход) от XIV в. Анализът показва, че Пог873, макар и с минимални разлики, представя текст на РБ А по-близък до общия протограф. Вероятно препис с характеристиките на Пог873 стои в основата на преписите от група **б**. В сравнение с Пог873 другият ранен препис – Зогр107, има няколко малки пропуска. Трите преписа – Зогр107, РАН302 и Драг700, условно може да се обособят в една група, тъй като имат един общ източник. Изглежда, че Зогр107 не е пряк източник на РАН302 и Драг700, тъй като двата ръкописа не повтарят неговите пропуски. При анализа на останалите преписи от **а** – ЦИАИ182, Гилф56 и Рс59, се установи: те не само споделят всички

характеристики на **a** (без Пог873), но имат и общ източник – **a₁**, чиито общи четения те притежават. Извън разночетенията, характеризиращи групата, в преписите от група **b** не се отчитат други съществени четения, които да ни дадат повече и/или различна информация за историята на текста на РБ А или за отношението между преписите вътре в групата. Всички преписи в групата се характеризират с повече или по-малко индивидуални четения, както и с единични разночетения, общи обикновено между два или три преписа, които обаче нямат системен характер. В група **b** ясна връзка може да се установи единствено при ръкописите Хил649 и Хил489.

IV. 1. 3. Характеристика на Словото за Рождество Богородично в превод А спрямо гръцкия текст

Сравнението на славянския превод на РБ А с гръцкия текст от изданието на Б. Котер показва множество разлики, като по-голямата част от тях са по-малки или по-големи липси, част от които вероятно са съществували в гръцката подложка на славянския превод на РБ А, но са останали необхванати в критическото издание на гръцкия текст – ако се съди по апарата на изданието, четения от такъв тип са характерни за традицията на гръцкия текст на словото. Част от регистрираните добавки вероятно са възникнали на славянска почва, тъй като имат поясняващ характер, а други са засвидетелствани в по-свободно преведен текст. Изолираните четения, представящи славянски превод, различен от гръцкия текст, може да се обяснят повече или по-малко като резултат на различен от изданието гръцки текст или като по-свободен превод. Има и други случаи, при които гръцкият текст не е предаден съвсем точно, най-вероятно защото е затруднил преводача. От направените наблюдения може да се каже, че за превода на РБ А е използван макар и много близък, но различен гръцки текст от текста на словото в изданието на Б. Котер. Освен това славянският превод демонстрира известна свобода спрямо гръцкия първообраз (не само в трудните пасажи).

IV. 1. 4. Мястото на Словото за Рождество Богородично в превод А спрямо гръцката ръкописна традиция

Словото за Рождество Богородично се съдържа в 102 гръцки ръкописа, които издателят Б. Котер обособява в различни групи и отделни ръкописи (Kotter 1988: 152–155, 156–167). Съпоставката на РБ А с гръцкия текст и разночетенията към него показва пъстра картина от съвпадения с различни ръкописи и различни групи от родословната стема на словото. Цялостният анализ установи, че трудно би могло да се каже към коя

точно група принадлежи гръцката подложка на РБ А. Тя съчетава повече или по-малко разпространени четения, характерни за текстовата традиция на гръцкия оригинал на словото.

IV. 1. 5. Наблюдения върху езиковите особености и техниката на превода

В областта на морфо-синтаксиса може да се отбележат следните особености при превода на РБ А:

Изключително ограничени са аналитичните форми при предаването на гръцкия футур и пасив. Гръцкият футур се предава единствено със сегашно време, а гръцкият пасив се предава единствено с конструкция със *σα*. За гръцкия аорист се предпочитат аористни форми. Предаването на родителния притежателен от гръцкия текст в РБ А е сходно с това в УБ 2/1 – по-чест е преводът с форма за родителен падеж, отколкото с притежателни прилагателни, а случаите с дателен падеж са по-скоро изключения. Двойствено число се среща не само при имена на природни двойки. Членуваните именни конструкции и причастия се предават предимно с нже-конструкции. Трите случая на членуван инфинитив в РБ (А) са преведени по различен начин – със съществително име, със спрегната глаголна форма и инфинитив с *ιε*же-: *ἐν τῷ τίκτειν* – въ *рѣжѣствѣ*, *τὸ γεννᾶσθαι* – *раждаѣтъ*, и *εἰς τὸ εἶναι* – въ *εже быти*. При превод на РБ А като цяло се следва точното предаване на гръцкия словообразователен модел. В повечето случаи гръцките композита се превеждат съставка срещу съставка (*ἀξιέραστος* – *достоурачѣленъ*, *εὐαρέστως* – *благоугодѣнь*, *εὐγενής* – *благородѣнь*, *εὐκληματῶν* – *благоплодѣнь*, *θεοκυβέρνητος* – *богокрѣмѣнемъ*, *οὐρανομίμητος* – *небесоподражатѣльнъ* и др.). Примерите със сложна гръцка лексема, предадена на славянски с проста лексема и с описателен превод, не са много (*ἀξιόθεος* – *достоинъ*, *εὐήνιος* – *покорѣнь*, *θεοπόθητος* – *свѣщенъ*, *οἰκοδομέω* – *оуготовѣати са*, *μανναφόρος* – *маннѣ носѣща* и др.) При превода на префигираните гръцки лексеми също се предпочитат славянски съответствия, които точно предават гръцкия словообразователен модел (*ἄκαρπος* – *бесплодѣнь*, *ἀκέφαλος* – *безглавѣнь*, *ἀκατάληπτος* – *непостнжнмъ*, *ἀτάραχος* – *несѣмѣньнъ*, *ἐξεικονίζω* – *нзѣобразити*, *προβαίνω* – *прѣдѣтити*, *συγκαταβαίνω* – *сѣнитти*, *ὑπεραναβαίνω* – *прѣвѣзтити* и др.). При превода на

префигирани гръцки лексеми с префигирани славянски анализът показва, както и при УБ 2/1, че трудно може да се говори за еднозначно обвързване на гръцките представки с определени славянски, освен при ἄ- (22 словоупотреби с не- и 11 с без-), при συν-, която се предава единствено със съ-, и при ὑπερ-, на която съответства с малки изключения единствено прѣ-. При превода на гръцки лексеми, употребени повече от веднъж, в РБ А също по-силно е застъпен преводът с постоянно съответствие на дадена гръцка лексема (67,3%), отколкото с различни синоними (32,7%). Изследването установи, че стремежът на преводача е да следва точно гръцкия текст, но (освен случаите на по-свободен превод) са отбелязани и повече словоредни размествания, както и не толкова последователен стремеж към граматически паралелизъм (ὑπερφυῶς – прѣвѣстѣствнѡе, τίκτουσα – ро̑женіе, διασκεδάσαις – ѿгнаніе, νύμφην – ѡневѣщеніе, ἰάματα – цѣлѣн^{тн} сѧ и др.).

IV. 1. 6. Лексикална характеристика

Гръцките заемки в РБ А не са много, почти всички те са свързани с християнския понятиен апарат: ангелъ – ἄγγελος, елннъскъ – ἐλλήνων, крннъ – κρίνον, маънна – μάσσα, мврѡ – μύρον, траπεζа – τράπεζα и др. По отношение на лексикалното наследство на двете старобългарски школи в РБ А установих, че кирило-методиевските варианти (28) са повече от преславските (16), за разлика от УБ 2/1, където не се забелязва определено предпочитание към вариантите на една от двете школи. Стремежът към формално тъждество с гръцкия текст е причината за появата на част от регистрираните в РБ А hарах legomena: богоокръмляемъ (θεοκυβέρνητος), богосъставънъ (θεοὑπόστατος), мнрѡнауѡльнъ (εἰρηνάρχης), нешѣствънъ (ἀμεταβάτως), прнснодѣвѣствоваѣн (ἀειπαρθενεύω), прѣвосвѣтѡнауѡльнъ (ἀρχίφωτος). Лексемите, които не дължат своята поява на калкирането, са: мѡшѣльнъ (ὕλωδης), мндрн съсѣдъ (κόγχος), объѡмательнъ (περίπυστος) *sic!*, прнѡтъннѡца (δοχεῖον) и прѣмѣннѣлнѡца (διαλλάκτιν).

IV. 2. Слово за Рождество Богородично в превод Б

IV. 2. 1. Археографски сведения

Текстът на РБ Б е запазен в следните балкански славянски панигирици: НБКМ307, Хил473, Цет64, ЗПс24, Хил457, УББѢ30, ЗПб20, Гилф53 и Хил439. Всички преписи – общо девет, са включени в проучването. Освен в тези ръкописи РБ Б се помества като придружаващ текст (текстологически конвой) и в т.нар. Учително евангелие – превод на Патриаршеския хомиляр II (Иванова 2008: 196; Иванова 2004: 92).

IV. 2. 2. Текстологически анализ

Текстологическите наблюдения върху РБ Б показват, че всички преписи представят без особени промени един и същ текст на славянския превод на Словото за Рождество Богородично от Йоан Дамаскин. Направеният анализ на деветте преписа показва ясното обособяване на ръкописите в две групи – **a** и **b**. Група **a** обхваща три от най-ранните преписи от XIV в. – НБКМ307, Хил457 и ЗПс24. Останалите шест преписа се обединяват в една група – **b**; най-ранните от тях, също от XIV в., са Хил473 и Цет64. Разликите между **a** и **b** са от текстово, лексикално и морфологическо естество. Техният анализ установява, че най-ранните преписи на РБ Б – средата на XIV в., отразяват двете оформили се вече групи в текстовата история на превода. Също така има наличие на индикации за етапи в предаването на текста, предшестващи окончателното оформяне на двете групи (при четенията от ръкопис Хил473). Това говори за една (малко или повече) по-дълга история на предаването на текста на РБ Б, преди фиксирането му в това състояние в средата на XIV в., което отнася възникването на превода най-късно в началото на XIV в. Анализът на разночетенията показва, че представа за протографа може да се изгради при внимателното „четене“ на вариантите и от двете групи. Те се характеризират с множество индивидуални разночетения, които не дават повече и/или различна информация за историята на текста на РБ Б или за отношението между преписите вътре в групите. Единствено в група **b**, макар и въз основа на малко четения, се установява връзка при трите най-късни ръкописа – ЗПб20, Гилф53 и Хил439.

IV. 2. 3. Характеристика на Словото за Рождество Богородично в превод Б спрямо гръцкия текст

Изследването констатира големи отклонения при РБ Б спрямо гръцкия текст. Нито едно от разночетенията, които надхвърлят 260, не е отбелязано в критическото издание на гръцкия текст. Възможно е РБ Б да е превод на необхванат от изданието на Б. Котер гръцки текст. При това не става дума за маргинален спрямо традицията гръцки текст, а за непозната до момента редакция на Словото за Рождество Богородично, тъй като регистрираните промени показват, че текстът е бил подложен на интерпретация. Без да пренебрегвам възможността РБ (Б) да превежда гръцки текст, необхванат от критическото издание, аз застъпвам тезата за вероятността РБ (Б) да е плод на по-свободен славянски превод на издадения от Б. Котер текст на Дамаскиновото произведение. Във всички ексцерпирани разночетения между РБ Б и гръцкия текст се забелязва стремеж към дообясняване, конкретизиране и опростяване на изразената от автора мисъл. С тази цел са направени множеството добавки в текста, избегнати са редица отвлечени и необичайни образи и метафори, заменени съответно с по-познати и обичайни. Премахнато е струпването и преплитането на няколко образа или идеи в едно изречение, като се предава само основното и важното с оглед към темата на словото. По същия начин максимално са опростени, сведени до азбучни постулати в областта на догматиката онези места в словото, в които са изказани сложни теологически формулировки. Някои от тях просто са пропуснати и заменени.

IV. 2. 4. Мястото на Словото за Рождество Богородично в превод Б спрямо гръцката ръкописна традиция

Съпоставката на РБ Б с гръцкия текст и разночетенията към него показва, както и при РБ А, пъстра картина от съвпадения с различни ръкописи и различни групи от родословната стема на словото. Получените резултати не дават представа за това към коя родословна група принадлежи гръцкият текст, използван при превода на РБ Б.

Анализът на гръцкия текст на Словото за Рождество Богородично с двата му славянски превода и мястото им спрямо гръцката ръкописна традиция даде еднакви резултати – не може да се определи ръкописът или родословната група, към която възхождат славянските преводи. Но разночетенията, извлечени при изследването поотделно на двата славянски превода и гръцкия текст, показват: въпреки регистрираните единични съвпадения славянските преводи РБ А и РБ Б са направени от различни гръцки текстове.

IV. 2. 5. Наблюдения върху езиковите особености и техниката на превода

В областта на морфо-синтаксиса може да се отбележат следните особености при превода на РБ Б:

Отново аналитичните форми при предаването на гръцкия футур и пасив са изключително ограничени. Гръцкият футур се предава единствено със сегашно време, гръцкият пасив единствено с конструкция със *σα*. За гръцкия аорист се предпочитат аористни форми. При превода на родителния притежателен от гръцкия текст в РБ Б употребата на формите с родителен падеж е почти изравнена с тази на притежателните прилагателни. Докато в УБ 2/1 и РБ А случаите с дателен падеж са по-скоро изключения, то в РБ Б те са по-многобройни. По-често, отколкото в УБ 2/1 и РБ А, се среща и двойствено число. Членуваните именни конструкции и причастия в РБ Б, с малки изключения, не се предават с нжє-конструкции – примерите с точен превод следват структурата на гръцкия израз, без да се влияят от наличието на определителен член. Трите случая на членуван инфинитив в РБ Б са преведени със съществително име (два пъти) и със спрегната глаголна форма: *ἐν τῷ τίκτειν* – въ ροῖςτвѣ (по група **b**), *εἰς τὸ εἶναι* – въ бытїє и *τὸ γεννᾶσθαι* – ροδн са. По отношение на гръцките сложни лексеми в РБ Б не се забелязва стремеж към точно следване и предаване на гръцкия словообразователен модел. Случаите на превод с проста лексема и описателно общо са повече от случаите със сложна лексема (*εὐαρέστως* – оугодьно, *εὐωδία* (1) – вона, *πρωτότυπος* – прѣждьнѣ, *πρωτότοκος* – прѣвѣньць, *πρῶτος*, *χειραγωγέω* – въводнѣ, *ἀειπαρθελεύω* – въ вѣкы дѣвствоватн, *ἀξιόθεος* – достоннѣ божьства, *οὐρανομίμητος* – небесн подобьнѣ и др.). При анализа на преводаческия подход към префигираните лексеми от гръцкия текст не са взети предвид онези лексеми, които са преведени свободно. Те, тъй като са положени в контекст, различен от авторовия текст, получават ново значение и затова при тях е пренебрегнат не само словообразователният модел, но и основното значение на гръцката лексема (*ἀκατάληπτος* – прѣднвѣнѣ, *διαλύω* – въздвнзатн, *ὑπερφυῶς* – везначальнѣ и др.). Извън тези случаи при превода на префигираните гръцки лексеми като цяло се следва гръцкият словообразователен модел, но случаите, при които той е пренебрегнат, са повече в сравнение с РБ А и особено с УБ 2/1 (*ἀπαθής* – без страстн, *ἀνακράζω* – зѣватн, *προαιώνιος* – нспрѣва;

προβαίνω – напредъ дръзньтн и др.). Анализът показва, както и при УБ 2/1 и РБ А, че при превода на префигирани гръцки лексеми с префигирани славянски трудно може да се говори за еднозначно обвързване на гръцките представки с определени славянски, освен отново при префиксите ἄ- (15 словоупотреби с не- и 11 с без-), συν-, която се предава единствено със съ- и ѹлер-, предавана единствено с пръ-. При предаването на гръцки лексеми, употребени повече от веднъж, в РБ Б преводът с постоянно съответствие на дадена гръцка лексема (52,3%) е почти изравнен с превод с различни синоними (47,7%). Извън отбелязаните особености на РБ Б и свързаните с тях промени спрямо гръцкия текст, както и предаването на гръцките членувани именни конструкции, причастия и инфинитив, може да се каже, че като цяло славянският превод следва сравнително точно гръцкия текст. По отношение на словоредата и граматическите характеристики на гръцкия текст резултатите от анализа на РБ Б са сходни с тези на РБ А.

IV. 2. 6. Лексикална характеристика

И в РБ Б гръцките заемки не са много: ангѣлъ – ἄγγελος, архангѣлъ – ἄγγελος, ѣлньскъ – ἑλλήνων, ѣренскъ – ἱερατικός, нпостасъ (но и съставъ) – ὑπόστασις, крннь – κρίνον, скнннн – σκηνή, стамьна – στάμνος и др. По отношение на лексикалното наследство на двете старобългарски школи в РБ Б се установи, както и при РБ А, че кирило-методиевските варианти (27) имат превес спрямо преславските (13). Лексемите, които не са отбелязани в използваните от мене лексикографски справочници, в РБ Б са няколко: богосъставьнь (θεοὑπόστατος), велеродьство (εὐγενής), мнроудавьць (εἰρηνάρχης).

IV. 3. Библейски цитати в Словото за Рождество Богородично

Точните библейски цитати в РБ Б са 22 – Бит. 3:16, Пс. 2:7, Пс. 77:14, Пс. 95:11, Пс. 97:7, Пс. 117:27, Песен. 1:3, Ис. 6:3, Ис. 8:1, Ис. 9:5, Ис. 35:3, Ис. 54:1, Зах. 6:12, Мат. 1:23, Мат. 7:16, Лк. 1:28, Лк. 1:42, Лк. 8:8, Ин. 1:14, Йн. 1:29, Йн. 12:24 и Рим. 5:20. Анализът показва, че при 20 от общо 22-та цитата преводът на РБ А съвпада със славянския превод на съответната библейска книга, отразен или в по-голямата част от ръкописната ѝ традиция, или само в част от преписите. Където библейската книга има богослужебни и неслужебни варианти, РБ А отразява богослужебната версия. От 20

цитата (има липси) тези съвпадения в РБ Б са 13 – това се обяснява с факта, че РБ Б по-често превежда цитатите едновременно с авторския текст. От разночетенията, които са засвидетелствани в двата превода спрямо славянския библейски текст, не може да се правят заключения относно принадлежност към някаква текстова традиция на съответната библейска книга, въпреки някои съвпадения при Псалтира и Евангелието. Както вече неколкократно бе посочено при другите слова, но без да се правят категорични изводи, и тук цитатите от Евангелието следват или ранните преводи, или се свързват повече или по-малко с атонската редакция.

Изводи

Като цяло изброените характеристики на РБ А се вписват в преводаческата практика на атонските книжовници, макар и с не толкова голяма последователност както при УБ 2/1. Извън превода на ὑπερφυῖς с прѣкъстъствънь (също и ὑπερφυῶς – прѣкъстъствънь), преводът на останалите основни богословско-философски понятия в РБ А е същият като при атонските книжовници – макар че οὐσία лисва в РБ А имаме οὐσιωδῶς – сѣщъствънь, φύσις – кѣство, ἀίδιος – прнсьносѣщънь, ὑπόστασις – съставъ. Но макар РБ А да е близо до УБ 2/1 като време на възникване и като теория на превод, той е различен като изпълнение. Преводът говори не само за друг книжовник, а може би и за книжовно средище, различно от това, в което е възникнал УБ 2/1.

РБ Б не се вписва в преводаческия стил на XIV в. Вероятно той е един свободен и подчинен на определена преводаческа концепция превод на Словото за Рождество Богородично от Йоан Дамаскин. Поради характеристиките му може да се повдигне въпросът дали разглежданият превод не е по-ранен. Няма данни обаче РБ Б да е част от староизводните състави – в тях той присъства сред добавените статии. При анализа на превода не се установи друго сходство или допирни точки с по-ранни преводи, извън някои отбелязани преводачески похвати – напр. преводът на гръцките composita⁹. Напротив, в някои отношения той показва общи черти с останалите преводи от XIV в. – например сходство при предаването на библейските цитати, а и сходство с РБ А в отношението към лексикалното наследство и на двете старобългарски школи. Вероятно РБ Б е останал извън тенденциите на XIV столетие по отношение теорията и практиката на превода, но не толкова поради хронологически причини. Това по-скоро е един маргинален превод спрямо онези, свързани с Атон и с Търново.

⁹ Вж. Спасова 2008: 142, също и цит. литература в бел. 40.

Заклучение

Съгласно поставените в началото на работата цели заключението обобщава в съпоставителен план четирите славянски превода на словата за Богородица от Йоан Дамаскин. Акцентът е върху сравнението и характеризирането на преводаческите принципи и техники, следвани от четиримата славянски книжовници. Изтъква се, че независимо от епохата изборът колко и до каква степен трябва да се следва превежданият текст предопределя стратегията на превеждащия и обуславя облика на превода. Така търсенето на „смыслова точност и формална близост до оригинала“¹⁰, което води след себе си „последователен стремеж към количествена и формално-граматична идентичност“ (Тасева 2010: 57), е прието и строго следвано от преводачите на УБ 1/III и УБ 2/I – единият е работил в Преслав, другият – в някой среднобългарски център или най-вероятно на Атон. Не толкова последователен в този стремеж е преводачът на РБ А. От друг тип е преводът РБ Б. Независимо дали ще се приеме или не, че той е резултат не само на превод, но и на редакторска намеса спрямо гръцкия текст, неговата „еманципираност“ от гръцкия първообраз е достатъчно добре демонстрирана от преводаческата техника – от отношението към т.нар. структурни гръцизми, от контекстуалния превод и богатата синонимия. Отбелязва се, че колкото и интересна да е съпоставката на двата диаметрално противоположни подхода към гръцкия текст, не по-малко интригуващо, а и полезно е сравнението на сходните по философия преводи. Това дава възможност да се очертае извън общите формални белези, наложени от следваната преводаческа концепция, индивидуалността на отделния преводач. Така преводачите на УБ 1/III и УБ 2/I се открояват като строги пазители на „Словото“ – истинното Му познание трябва да бъде осигурено с възможно най-точен и ненакърняващ и смисъла, и формата превод – теория, усвоена и практикувана най-вероятно в книжовен център с философия, идеи и мисия. Двата превода са дело на високообразовани, школувани и опитни преводачи. Но докато единият (УБ 2/I) е строг следовник на „гръцкия канон“ (и само вече натрупаното словно богатство на славянския език напъга и разчупва рамките на този канон), то другият (УБ 1/III) е мислещ следовник на „гръцкия канон“ – смысловият превод се постига с фина и изящна работа със значенията на думите, вплътена в синонимия и контекстуален превод. Екзегетическият му подход свидетелства за преводаческа и

---

¹⁰ Вж. и цитираната литература по въпроса в бел. 149 при Тасева 2010: 57.

интелектуална дейност, плод на висока образованост и ерудиция. В сравнение с преводачите на УБ 1/III и УБ 2/I преводачът на РБ А, въпреки общите формални белези на трите превода, не е така школуван и опитен – не е толкова стриктен в следването на гръцкия образец (има повече словоредни размествания, както и не толкова последователен стремеж към граматически паралелизъм), по-често се отклонява от него вероятно поради неразбиране и невъзможност да се справи със сложността на текста.

Издание на текстовете

Билингва изданието на четирите славянски превода на Богородичните слова от Йоан Дамаскин се извършва по:

1) гръцки текст – по изданието на Б. Котер (Kotter 1988), р. 169–182, 483–500, 548–555.

2) славянските преводи:

– УБ 1/III по ръкопис МСПЦ140 (XIV в.)

– УБ 2/I по ръкопис РМ4/11 (XIV в.)

– РБ (А) по ръкопис Зогр107 (XIV в.)

– РБ (Б) по ръкопис НБКМ307 (XIV в.)

Приложение № 1

Славяно-гръцкият словоуказател към славянските преводи на Богородичните слова от Йоан Дамаскин съдържа 1965 пълнозначни славянски лексеми. Гръцко-славянският съдържа 1915 гръцки лексеми.

Приложение № 2

Приложението съдържа лексикалните различия между РБ А и РБ Б срещу 440 гръцки лексеми.

Литература, цитирана в автореферата

- Алексеев 2002:** Алексеев, А. Песнь песней в древней славяно-русской письменности. С.-Петербург, 2002.
- Грашева, Славова 2003:** Грашева, Л., Славова, Т. Преславско книжно средище. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 3. София, 2003, 312–327.
- Добрев 1981:** Добрев, И. Старобългарските хомилии в Успенския сборник (Слово на Йоан Дамаскин о несъхъшнн смокъвьннцн н о прнтъун вноградъ). – В: Българистични изследвания. Първи българо-скандинавски симпозиум. София, 1981, 45-53.
- Иванова 2004:** Иванова, Кл. Един български препис на преводното „Учително евангелие“ от XIV в. и проблемът за навлизането му в славянската книжнина (Предварително съобщение). – В: Трудове на катедрите по история и богословие [Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“], Т. 5. Шумен, 2004, 82–92.
- Иванова 2008:** Иванова, Кл. *Bibliotheca hagiographica balcano-slavica*. София, 2008.
- Иванова, Велковска 2014:** Иванова, Кл., Велковска, Е. Хиландарская рукопись № 404 (предварительные заметки к истории новоизводных Триодных панигириков на Афоне). – В: Афон и славянский мир. Сборник 1. Материалы международной научной конференции, посвященной 1000-летию присутствия русских на Святой Горе, Белград, 16–18 мая 2013 г. Издание Русского Свято-Пантелеимонова монастыря на Афоне, Святая Гора Афон, 2014, 235–255.
- Йовчева 2005:** Йовчева, М. Традиции и новое в богословской терминологии афонских редакторов XIV века. – В: Церковнославянский язык: история, исследование, преподавание. Материалы I Международной научной конференции (20–30 сентября 2004 г.). Москва, 2005, 35–54.
- Милтенов 2006:** Милтенов, Я. Диалозите на Псевдо-Кесарий в славянската ръкописна традиция. София, 2006.
- Попов 1997:** Попов, Г. Новооткрит канон на Константин Преславски с тайнописно поетическо послание. – *Palaeobulgarica*, XXI, 1997, № 4, 3–17.
- Попов 2005:** Попов, Г. БОГОЯВЛЕНИЕ ТН ПОЖШТЕ ХРНСТЕ СЛАВНМ (Старобългарски Канон за Богоявление). – Старобългарска литература, 33–34, 2005, 13–63.
- Попов 2006:** Попов, Г. Новооткритият старобългарски канон за Неделя Петдесетница и неговият византийски образец. – *Palaeobulgarica*, XXX, 2006, № 3, 3–47.
- Спасова 2008:** Спасова, М. Текстологичната история на славянския превод на „Надгробно слово за Василий Велики“ от Григорий Богослов. – В: Преславска книжовна школа. Том 10. Шумен, 2008, 125–164.
- Тасева, Йовчева 2006:** Тасева, Л., Йовчева, М. Езиковите образци на атонските редактори. – В: Българска филологическа медиевистика. Сборник научни изследвания в чест на проф. д-р Иван Харалампиев по случай 60-годишния му юбилей. Отг. ред. А. Давидов. Велико Търново, 2006, 221–240.
- Тасева 2010:** Тасева, Л. Триодните синаксари в средновековната славянска книжнина. Текстологично изследване. Издание на Закхеевия превод. Словоуказатели. Freiburg, 2010. (MLS; LIV).

Черторицкая 1994:

Vorläufiger Katalog Kirchenslavischer Homilien des beweglichen Jahreszyklus. Aus Handschriften des 11.-16. Jahrhunderts vorwiegend ostslavischer Provenienz. Zusammengestellt von T. V. Čertorickaja unter der Redaktion von H. Miklas. (Предварительный каталог церковнославянских гомилий подвижного календарного цикла по рукописям XI–XVI вв. преимущественно восточнославянского происхождения. Составлен Т.В. Черторицкой под ред. Х. Миклас). Opladen, 1994.

Bacha 1912: Bacha, C. Biographie de Jean Damascène, Texte original arabe. London, 1912.

Cameron 2011: Cameron, A. The Mother of God in Byzantium: relics, icons, texts. – In: The Cult of the Mother of God in Byzantium. Texts and Images (Birmingham Byzantine and Ottoman Studies 11), 2011, 1–5.

Delehaye 1902: Delehaye, H. Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae (X c.), Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris. Brussels: Société des Bollandistes, 1902.

Gordillo 1929: Gordillo, M. Damascenica: I. Vita Marciana. – Orientalia Christiana. Num. 29, 1926, 45–103.

Kotter 1988: Kotter, B. Die Schriften des Johannes von Damaskos, V. Opera homiletica et hagiographica. Berlin–New York, 1988. (= Patristische Texte und Studien, 29)

Louth 2002: Louth, A. St. John Damascene. Tradition and Originality in Byzantine Theology. Oxford, 2002.

Sahas 1972: Sahas, D. John of Damascus on Islam: The “Heresy of the Ishmaelites”. Leiden: E. J. Brill, 1972.

Παπαδόπουλος-Κεραμεύς 1897: Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Α. Ανάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, τόμος Δ', Ἐν Πετρούπολει, 1897.

Исползвани съкращения на лексикографски справочници

Микл: Miklosich, F. Lexicon palaeo-slovenico-graeco-latinum emendatum auctum. Vindobonae, 1862–1865.

СС: Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков). Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. Москва, 1994.

Срез: Срезневский, И. И. Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам. Т. 1–3. Санкт Петербург., 1893–1912 (репринтное изд. Москва, 1989).

SJS: Slovník jazyka staroslověnského, ČAV. Praha, 1958–1994.

Използвани съкращения на ръкописи

- Бог* – Богословие на Йоан Екзарх
Гам – Хроника на Георги Амартол
ГрБог – слова на Григорий Богослов
Догм – Догматика на Йоан Дамаскин
ДПК – Диалози на Псевдо-Кесарий
ЕзF.I.461 – Книгата на пророк Иезекиил по ръкопис F.I.461 от XIV в.
ЕфрКрм – Ефремова кормчая
ЖКонст – Житие на Константин-Кирил
ЖТСтуд – Житие на Теодор Студит
Златостр – Златоструй
Изб1073 – Изборник от 1073 г.
Изб1076 – Изборник от 1076 г.
ЙоМал – Хроника на Йоан Малала
КЙер – Огласителни поучения на Кирил Йерусалимски
КлО – слова на Климент Охридски
КозмИнд – Християнска топография на Козма Индикоплевст
Лест – Лествица на Йоан Лествичник
МД – Миней за декември
Мин1096 – Миней от 1096 г.
Мин1097 – Миней от 1097 г.
ПандАнт – Пандекти на Антиох
Супр – Супрасълски сборник
ХомМих – Хомилиар на Миханович
Шест – Шестоднев на Йоан Екзарх

Справка за приносите на дисертационния труд

1. Въвеждат се в палеославистиката четири непроучвани досега произведения от Йоан Дамаскин, които до момента не са били обект на специално филологическо проучване или издание – Първо слово за Успение Богородично, Трето слово за Успение Богородично и двата превода на Слово за Рождество Богородично. Въз основа на богат изворов материал – 35 преписа, е направено приносно археографско и текстологическо изследване, изясняващо разпространяването на тези славянски преводи в южнославянските календарни сборници, разкриващо тяхната текстова история и мястото им спрямо гръцката ръкописна традиция.
2. Извършеният комплексен филологически анализ разкрива преводаческите принципи, следвани от четиримата преводачи, и дава възможност да се направят изводи относно времето и мястото на възникване на преводите. Наблюденията и изводите в тази насока са принос към проблемите на средновековните преводи и преводачески школи.
3. Лексикалният анализ допринася за изясняване на предпочитанията на старобългарските и среднобългарските преводачи към определена лексика и словообразователни модели, за отношението на книжовниците от XIV в. към наследството на двете старобългарски школи.
4. Съпоставителният анализ на 50-те цитата от Свещеното Писание в изследваните преводи с 30 славянски библейски преписа и с редица издания, трудове и студии върху славянската ръкописна традиция на различните библейски книги е принос към проблемите на изследването на библейски цитати в небиблейски книги.
5. Чрез използването на многофункционални, интердисциплинарни подходи в изследването, съчетаващи филологическия анализ с текстологическия, както и литературния с теологическия, се постигна приносно и задълбочено представяне на преводния текст като пълнозначен текст на старата българска литература, като ценен продукт на една активна сътворческа книжовна дейност.
6. Билингва изданието на четирите славянски превода по всички достъпни до момента южнославянски преписи въвежда в науката необнародвани и неизучавани досега слова от Йоан Дамаскин и по този начин разкрива перспективата за по-нататъшни научни изследвания върху тях.
7. Изготвените словоуказатели – славяно-гръцки и гръцко-славянски, попълват и обогатяват българския исторически речник с извлечената от текстовете лексика и биха могли да послужат за различни бъдещи проучвания.

Публикации по темата на дисертацията

1. Biblical Quotations in the Homily for the Nativity of the Theotokos by John Damascene after Two Middle Bulgarian Translations. – In: Slavic Biblical Translations and Cyrillo-Methodian Sources. Collection of articles. Editors: Svetlina Nikolova (Bulgaria), Synthia Vakarelijska (USA), Mary MacRobert (Great Britain), Alexander Kulik (Israel). Brill (in print).
2. За преводните съответствия на термина φύσις в Словото за Рождество Богородично от Йоан Дамаскин. – *Palaeobulgarica*, XXXV, 2011, №1, 24–33.
3. Старобългарският превод на Трето слово за Успение Богородично от Йоан Дамаскин. – В: „100 години кирилometодиевистика в България. Сборник с доклади от едноименната конференция, 10-12 октомври 2014, София” (Под печат).